

De Orde

Van John Dickie verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

Cosa Nostra
Delizia!
Bloedbroeders
Maffiarepubliek

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers*
via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

John Dickie

De Orde

Hoe de vrijmetselaars bouwden
aan de moderne wereld

Vertaald door
Hans E. van Riemsdijk

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4110 6

© 2020 John Dickie

© 2020 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,
Amsterdam en Hans E. van Riemsdijk

Oorspronkelijke titel *The Craft. How the Freemasons Made the Modern World*

Oorspronkelijke uitgever Hodder & Stoughton

Omslagontwerp bij Barbara

Omslagillustratie © Greg Coulton

Foto auteur © Mikael Buck

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Iris, Charlotte en Elliot

Inhoud

- 1 Lissabon | De geheimen van John Coustos 9
- 2 Nergenshuizen | De merkwaardige dood van Hiram Abif 23
- 3 Edinburgh | Geheugenkunst 34
- 4 Londen | ‘De Gans en het Braadrooster’ 52
- 5 Parijs | Oorlog aan Christus en zijn verering; oorlog aan koningen en hun tronen 85
- 6 Napels | Een woekerende ziekte 121
- 7 Washington | Een loge ter beoefening van deugdzaamheid 147
- 8 Charleston | Afrikanen waren de stichters van deze geheimzinnige en wonderschone Orde 178
- 9 Rome & Parijs | De duivel in de negentiende eeuw 213
- 10 Allahabad | Het Britse Rijk als moederloge 235
- 11 Hamburg | *De Profundis* 271
- 12 Rome | Een schrale kip roosteren 276
- 13 München | De bierkelderstrategie 288
- 14 Salamanca | Hyena’s en bijslapen 306
- 15 New York | Het einde van de Amerikaanse gouden eeuw 325
- 16 Arezzo | De man die poppenspeler wilde worden 348
- 17 Erfenissen 379

Slotopmerking 407

Bibliografie met korte noten en citaten 409

Illustratieverantwoording 449

Verklarende woordenlijst 453

Register 459

1 - Lissabon | De geheimen van John Coustos

Toen hij op 14 maart 1743 een koffiehuis in Lissabon verliet, werd John Coustos, een veertigjarige juwelier uit Londen, vastgegrepen, geboeid en in een kleine koets geduwd. Niet veel later bevond hij zich in een van de meest gevreesde gebouwen in Europa. Aan de noordzijde van de Rossio, het centrale plein van de stad, verrees dreigend het Estauspaleis dat het Portugese hoofdkwartier van het Heilig Officie der Inquisitie huisvestte.

Net als honderden heksen, ketters en Joden die daar vóór Coustos naartoe waren gebracht werd ook hij kaalgeschoren en tot op zijn ondergoed uitgekleed. Na te zijn opgesloten in een kerker wachtte hem een uitermate streng regime. Met strakke hand werd toegezien op volstreekte afzondering en stilte: een medegevangene met aanhoudende hoest werd om die reden met een knuppel bewusteloos geslagen. Contact met vrienden en familie was verboden. Alle bezittingen van gevangenen werden afgepakt. Geen boeken, zelfs geen bijbel, mochten ze hebben. Niets wat de stem van het goddelijk geweten kon onderbreken. Niets wat de gevangene kon afleiden van de o zo levendige voorstelling van de verschrikkingen die hem wachtten tijdens het autodafe van de Inquisitie. Dat autodafe, een groots schouwspel van godsdienstige gerechtigheid, bestond uit een processie die uitmondde in gebeden, bezweringen en vervolgens een openbare terechtstelling door één van twee methoden: wie op de valreep het katholieke geloof omarmde stierf de genadige wurgdood; wie volhardde in zijn ketterij wachtte de gruwelijke marteling levend te worden verbrand.

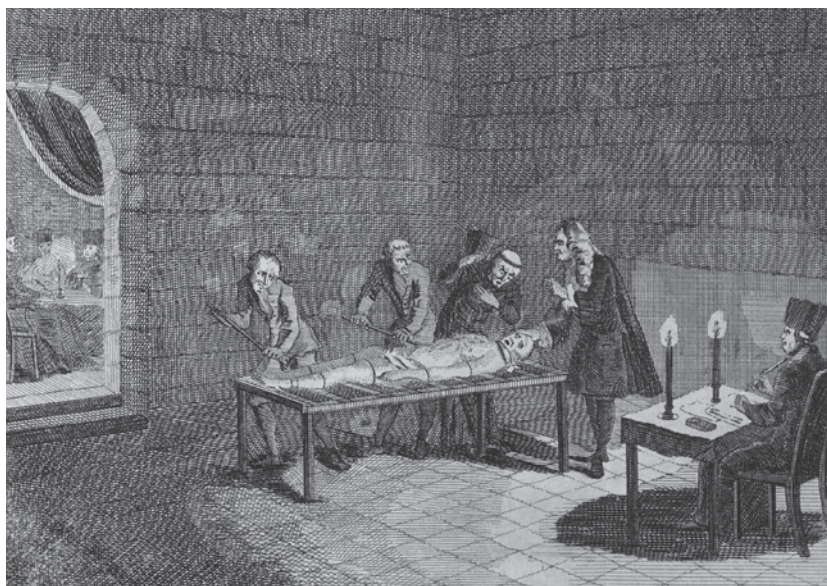
Coustos vertelt dat de inquisiteurs hem aanvankelijk in een ‘spiritueel voedende’ toonaard ondervroegen. Toch kon hij zich niet aan de indruk onttrekken dat zijn antwoorden vergeefs waren. Op het laatst werd hij uit zijn cel gehaald en voorgeleid aan de voorzitter van het Heilig Officie die de tenlastelegging voorlas alsof de man tegen een muur sprak:

Dat genoemde pauselijke verboden heeft geschonden door deel uit te maken van de sekte der vrije metselaren; dat deze sekte een verschrikkelijk samenstel van heiligschennis, sodomie en veel andere afschuwelijke misdaden is, waarvan de aldaar in acht genomen onvoorwaardelijke geheimhouding alsmede de uitsluiting van vrouwen overduidelijke aanwijzingen zijn; dat deze omstandigheid een opperste belediging van het hele koninkrijk inhoudt. Daar genoemde Coustos ten overstaan van de inquisiteurs weigert de ware strekking en oogmerken van de vergaderingen der vrijmetselaren te onthullen en er daarentegen in volhardt dat de vrijmetselarij in zichzelf een goede zaak zou zijn, eist de Procurator der Inquisitie dat genoemde gevangene met uiterste gestrengheid wordt vervolgd en verlangt hij dat het Hof te dien einde zijn volledige bevoegdheden aanwendt, met inbegrip van de toepassing van lichamelijke pijniging.

Coustos werd naar een vierkant, raamloos vertrek in een toren gebracht. De deur was met dikke stof gecapitonneerd om het geluid van het geschreeuw in de kamer te dempen. In de schaduw stonden een arts en een chirurgijn naar hem te kijken. Het enige licht kwam van twee kaarsen op de schrijftafel waarachter de griffier van het tribunaal het ogenblik afwachtte waarop hij een bekentenis op papier kon zetten.

Vier potige kerels paktten Coustos vast en klonken hem met een ijzeren kraag om zijn nek vast aan een horizontaal rek. Met touw bevestigden ze ringen aan zijn voeten, waarna ze zijn ledematen uitrekten zover ze konden. Vervolgens werden er door het rek acht touwslussen – twee over elke arm en twee over elk been – gehaald en in handen van de folteraars gegeven. Coustos voelde de touwen aantrekken en nog verder aantrekken en op zeker moment door zijn vlees zagen. Bloed spatte op de vloer onder hem. Als hij stierf onder deze marteling, werd hem verteld, dan was dat louter aan zijn eigen halsstarrigheid te wijten. Tussen zijn gegil door hoorde Coustos de inquisiteur de vragen stellen die hij al zo vaak had gehoord. *Wat is de vrijmetselarij? Welke regels en doelen liggen eraan ten grondslag? Wat gebeurt er tijdens logevergaderingen?* Op het laatst verloor Coustos het bewustzijn en werd hij teruggebracht naar de kerkers.

Zes weken later probeerden de inquisiteurs het opnieuw, nu met een andere methode: de gevreesde wipgalg. Ditmaal stond Coustos overeind en werden zijn armen geleidelijk achter zijn rug omhooggetrokken met de handpalmen naar buiten gericht, net zolang totdat de ruggen van zijn handen elkaar raakten. Vervolgens werden zijn armen langzaam omhoogge-

trokken totdat zijn schouders uit het lid raakten en hij bloedde uit zijn mond. Terwijl hij de hemel smeekte om de kracht te volharden, bleven de inquisiteurs hun vragen op hem afvuren. *Is de vrijmetselarij een godsdienst? Waarom laten jullie geen vrouwen toe? Is dat omdat jullie sodomieten zijn soms?*

Toen de artsen zijn botten weer in de kom hadden gezet en hij twee maanden had kunnen herstellen, werd het folteren hervat. Deze keer wonden ze een ketting om zijn bovenlichaam en maakten die vast aan zijn polsen. Katrollen trokken de ketting steeds strakker aan, waardoor zijn ingewanden werden platgedrukt en zowel zijn polsen als zijn schouders ontwricht raakten. *Waarom al die geheimdoenerij in de vrijmetselarij? Wat hebben jullie te verbergen?*

Coustos vertelt ons dat hij in totaal zestien maanden in de kerkers van het Estauspaleis heeft doorgebracht en negen foltersessies heeft doorstaan voordat eindelijk de dag aanbrak dat hij door de straten moest trekken tijdens het autodafe van 21 juni 1744. Maar hij had geluk. Terwijl op het hoogtepunt van het vertoon acht van zijn medegevangenen levend werden verbrand, luidde zijn vonnis vier jaar dwangarbeid op de galeien. Dankzij de betrekkelijke vrijheid die deze veroordeling hem bezorgde had hij gelegenheid contact op te nemen met vrienden, die de Britse regering inschakelden om Coustos' vrijlating te bewerkstelligen.

Toen hij op 15 december 1744 was teruggekeerd in Londen zette Coustos zich aan het optekenen van zijn verhaal. Maar hij was amper begonnen toen de jakobitische opstand van 1745 uitbrak. ‘Bonnie Prince Charlie’ Stuart richtte de jakobitische standaard op in de Schotse Hooglanden met de bedoeling te laten zien dat het hem ernst was met zijn katholieke aanspraak op de troon die ooit zijn grootvader had toebehoord. Het jakobitische leger rukte zuidwaarts op tot in hartje Engeland en naderde zelfs Derby, waardoor er in de hoofdstad paniek uitbrak. Hoewel de revolte uiteindelijk de kop werd ingedrukt, leidde een en ander bij het brede publiek tot een wederopleving van de gretigheid naar boeken over de barbaarse gruweldaden van de Roomse Kerk. *The Sufferings of John Coustos for Free-Masonry*, compleet met gravures van alle folteringen die de auteur had doorstaan, verscheen op een uitgelezen moment. Coustos werd een beroemdheid. Het boek werd alom vertaald en beleefde tot ver in de negentiende eeuw herdrukken. Hier was een martelaar voor de vrijmetselarij en haar ‘onvoorwaardelijke geheimhoudingsplicht’ aan het woord.

Alleen was een en ander wat anders verlopen dan Coustos vertelde.

Meer dan twee eeuwen later dook in de archieven van Lissabon het transcript op van het verhoor door de Inquisitie. Daaruit blijkt dat Coustos de geheimen van de vrijmetselarij die hij had gezworen met zijn leven te

zullen bewaren wél had prijsgegeven. Met de folterkamer en het autodafe in het vooruitzicht had hij het verstandiger geacht alles maar gewoon te vertellen. Sterker nog, de inquisiteurs hadden amper hun mond opengedaan of hij begon hun vragen al te beantwoorden.

Niet dat die bekentenissen hem de martelkamer bespaarden. Portugese inquisiteurs hadden doorgaans maar weinig aanleiding nodig om hun foltertuig tevoorschijn te halen. Coustos werd tweemaal op de pijnbank gelegd. Beide keren iets meer dan een kwartier. Gewoon voor de zekerheid. Maar hij onderging nooit de foltering van de wipgalg, noch die naamloze marteling met de ketting om zijn romp.

Coustos verzweeg voor zijn lezers ook nog iets anders: als de inquisiteurs in Lissabon zich wat beter hadden laten inlichten, zouden ze gedrukte bronnen hebben kunnen vinden waarin ze precies hadden kunnen lezen wat ze wilden weten. Zo was er *Masonry Dissected*, het pamflet van Sam Prichard uit 1730. Onthullingen over de vrijmetselarij – ‘verradersgeschriften’ in het jargon – zijn bijna even oud als de vrijmetselarij zelf. Welbeschouwd zijn maçonnieke geheimen nooit zo héél geheim geweest.

Blijkbaar was voor Coustos de verleiding gewoon te groot om zichzelf als held te profileren. Dus toen hij zijn vrijheid had herwonnen sleutelde hij duchtig aan zijn verhaal om een verleidelijke mythe te bestendigen: het idee dat vrijmetselaars de bewaarders zijn van een bepaalde gewichtige of gevaarlijke waarheid, die alleen toegankelijk is voor een kleine groep uitverkorenen, een waarheid die ze hebben gezworen tegen elke prijs te zullen behoeden.

De ‘onvoorwaardelijke geheimhoudingsplicht’ van de vrijmetselarij is al even ongrijpbaar als krachtig. Dat stilzwijgen ligt aan de basis van de fascinatie en argwaan die vrijmetselaars sinds jaar en dag oproepen. Die zwijgplicht inspireert tot trouw en trekt narigheid aan. Geheimhouding is een spel, en zowel Coustos als de inquisiteurs gingen daar volledig in op. Anderzijds, en ik denk dat John Coustos dat ook vond, zijn geheimen voor de vrijmetselarij minder belangrijk dan verhalen over geheimhouding. Geheimhouding is de sleutel tot de maçonnieke geschiedenis: als we er vat op krijgen, kunnen we een rijk arsenaal ontsluiten boordevol verhalen over de wijze waarop de wereld van vandaag gestalte heeft gekregen.

Wat Coustos concreet ‘bekende’ waren de vreemde rituelen die de kern vormen van het maçonnieke leven en de filosofie die in dat ceremonieel is ingebed. Om vrijmetselaars te begrijpen moeten we die rituelen en die filosofie – die formeel gezien allebei geheim zijn – naar waarde schatten. De

maçonnieke geschiedenis houdt echter veel meer in dan de ritus zelf. Op basis van de bekentenissen van Coustos zal ik de lezer in het volgende hoofdstuk alle ‘geheimen’ over ritueel en ritueel uit de doeken doen die dienstig zijn voor een goed begrip van zaken. Voordat we ingaan op die centrale geheimen is het echter belangrijk, zoals het verhaal over Coustos toont, ons wat uitvoeriger voor te bereiden op wat we kunnen verwachten van de geschiedenis van de vrijmetselarij en van die geheimhouding die daar zo’n voorname rol in speelt.

Toen John Coustos te maken kreeg met de Portugese Inquisitie was de geschiedenis van de broederschap – die Angelsaksische maçons ‘the Craft’ (‘het ambacht’) noemen, terwijl men elders in de wereld veelal spreekt van ‘de Orde’ – al flink op dreef. Ten tijde van Coustos was er volgens de mythologie van de vrijmetselarij een directe historische relatie tussen de vrijmetselaarsorde en de bouwers van de tempel van koning Salomo. Tegenwoordig weten we dankzij uitgebreid academisch speurwerk dat we de aanvang van de gedocumenteerde geschiedenis van de vrijmetselarij een kleine honderdvijftig jaar voor Coustos moeten zoeken. Hoofdstuk 3 beschrijft de ontstaansgeschiedenis.

De vrijmetselarij was ook, in bepaalde belangrijke opzichten, een noviteit toen Coustos werd opgepakt. In de sfeer van allerlei intriges nam de Orde in Londen in 1717 zowel een nieuwe organisatievorm als een nieuw reglement aan. Kort daarna werd de vrijmetselarij een doorslaand succes en verspreidde het fenomeen zich in een verbluffend tempo over de hele wereld. Het is een van de succesrijkste culturele exportproducten van Groot-Brittannië en in dat opzicht vergelijkbaar met sporten als tennis, voetbal en golf. Vanuit Londen hielp John Coustos zelf om de Koninklijke Kunst (alweer een synoniem) over te brengen naar Frankrijk en ook naar Portugal. Hoofdstuk 4 voert mijn relaas weer terug naar Coustos’ tijd wanneer ik de Londense wortels beschrijf van wat vervolgens in de rest van het boek een wereldomspannend verhaal zal worden.

In de kern is de vrijmetselarij niet veranderd sinds de dagen van Coustos: het is een genootschap van mannen – en van mannen alleen – die zich krachtens een eed hebben verbonden aan een methode tot zelfverbetering. Het middelpunt van die methode zijn rituelen, afgezonderd van de buitenwereld uitgevoerd, waarin symbolen alluderen op morele noties. De be-

langrijkste symbolen stammen uit het werk van steenhouders. Vandaar ook de naam ‘vrijmetselaars’ en vandaar ook de passer en de winkelhaak, het schootsvel en de handschoenen; zaken die iedereen meteen in verband zal brengen met de Orde.

Als daarmee het hele verhaal was verteld, zou de geschiedenis van de vrijmetselarij een saaie bedoening zijn. Geheimhouding is de katalysator die die geschiedenis rijk aan gebeurtenissen en meeslepend maakt. Om te beginnen gaat er van die geheimhouding een aantrekkingskracht uit die vele miljoenen mannen naar de broederschap heeft gelokt. Tijdens zijn ondervraging in 1743 legde Coustos uit dat de geheimzinnigheid voor een deel niet meer was dan een lokkertje voor nieuwe leden: ‘Daar geheimen de nieuwsgierigheid prikkelen, zetten die grote aantallen personen aan toe te treden tot dit genootschap.’ Grote en alom gewaardeerde lieden behoorden tot die personen. Vrijmetselaars zijn trots op de eregalerij van vooraanstaande persoonlijkheden die ooit hun broeders waren. Coustos verklaarde zelf ‘niet weinig eer te scheppen in het lidmaatschap van een genootschap dat erop kon bogen verscheidene christelijke koningen, vorsten en andere personen van het allergrootste aanzien onder zijn leden te tellen’. Een deel van de attractie van het vrijmetselaarschap is het cachet dat gepaard gaat met het lidmaatschap van zo’n exclusief gezelschap. Geheimhouding garandeert die exclusiviteit: de kennis van de maçonnieke geheimen, wat die ook mogen zijn, is wat een vrijmetselaar onderscheidt van een profaan (een niet-vrijmetselaar).

Sinds de tijden van Coustos is de lijst van beroemde vrijmetselaars almaar langer geworden. De Orde verwijst graag naar de bouwers van naties die uit haar gelederen voortkwamen: van Giuseppe Garibaldi, Simón Bolívar en Motilal Nehru tot George Washington, die zes jaar na verschijning van *The Sufferings of John Coustos* werd ingewijd. Vijf Engelse koningen waren maçon, en als we Washington meetellen maar liefst veertien presidenten van de Verenigde Staten. De vrijmetselarij kan trots zijn op een lange stoet schrijvers, onder wie Robert Burns, Schotlands nationale dichter; Pierre Choderlos de Laclos, auteur van *Les Liaisons dangereuses* (1782); Arthur Conan Doyle, de geestelijke vader van Sherlock Holmes; en de verheven ster der Duitse letteren, Johann Wolfgang von Goethe. Ook tal van componisten, onder wie Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn en Jean Sibelius, werden ‘het Licht deelachtig’. Er staan voorts sportlieden op de lijstjes, zoals de golfer Arnold Palmer, de Caraïbische cricketvedette Clive Lloyd, bokser Sugar Ray Robinson en basketballer Shaquille O’Neal.

Menig ster uit de showbusiness was maçon, variërend van Harry Houdini en Peter Sellers tot Nat King Cole en Oliver Hardy. Van de beroemde ondernemers met schootsvel noemen we autobouwer Henry Ford, zeepfabrikant William Lever en mijnbouwmagnaat Cecil Rhodes. Vrijmetselaars hebben uitgeblonken op de meest uiteenlopende domeinen: Davy Crockett en Oscar Wilde; Walt Disney en Winston Churchill; Buzz Aldrin en 'Buffalo Bill' Cody; Paul Revere en Roy Rogers; de hertog van Wellington en die andere hertog: Duke Ellington.

Verspreid over de hele planeet zijn er vandaag ongeveer zes miljoen vrijmetselaars, onder wie 400.000 maçons in Groot-Brittannië en 1,1 miljoen in de vs. In het verleden lagen die aantallen veel hoger.

Al die namen en getallen getuigen van de magnetische kracht die uitgaat van de beslotenheid van de broederschap en van de enorme en blijvende invloed van de Orde. Veel vermaarde vrijmetselaars zullen de bladzijden van dit boek bevolken. Hun verhalen en de individuele stijl waarmee ze hun vrijmetselaarschap gestalte hebben gegeven, zijn boeiend. Maar boeiender nog is het overkoepelende relaas van de vrijmetselarij zelf – van de methode die mannen in broederschap verbindt en die zich over de hele aardbol en in de loop van honderden jaren geschiedenis heeft kunnen verbreiden dankzij de zeggingskracht van zijn mystieke aura.

Waar de Orde ook neerstreek, haar invloed sijpelde door tot diep in de samenleving. Eén voorbeeldje maar: de activiteiten die zich voltrekken in beslotenheid, dus achter de tempelpoort, hebben bijgedragen tot de verspreiding die we nu in verband brengen met het eigentijdse openbare leven. Sinds jaar en dag streven vrijmetselaars ernaar te leven volgens een ethische code waarin naast verdraagzaamheid tussen godsdiensten en tussen rassen, ook gelijkheid voor de wet, democratie en wereldburgerschap centraal staan.

Dit boek gaat echter over veel meer dan het soort waarden van de Verlichting die ik net noemde. Met al dat licht gaat namelijk ook veel duisternis gepaard. De wereld van vandaag, die mede door vrijmetselaars haar huidige vorm heeft gekregen, omvat ook zaken als imperialisme en mondiale oorlogvoering, de opbouw en afbraak van staten en naties, dictaturen en godsdienstig fanatisme.

Dat laatste triggert me om nog iets te zeggen over de inquisiteurs die Coustos folterden. Inzicht in de wijze waarop vrijmetselaars en hun geheimzinnigheid door hun vijanden werden gezien, helpt ons vat te krijgen op wat de broederschap tot zo'n noviteit maakte voor het overgrote deel

van de achttiende-eeuwse wereld, toont ons waarin ze zich zelfs vandaag nog onderscheiden en waarom het de moeite waard is dieper in te gaan op hun geschiedenis.

In 1738 vaardigt paus Clemens XII, beter bekend als de kerkvorst die opdracht gaf tot de aanleg van de Trevifontein, de bul *In eminenti apostolatus specula* uit. Daarin verbiedt hij de vrijmetselarij, excommuniceert hij alle leden en draagt hij de Inquisitie op door te dringen tot wat er in de beslotenheid van de loges gebeurt. John Coustos was niet het enige slachtoffer van dat onderzoek.

De paus en zijn inquisiteurs hadden degelijke en dringende redenen om argwaan te koesteren. De vrijmetselarij was klaarblijkelijk religieus geïnspireerd, zij het in een of andere duistere vorm. Snel bleek dat de broederschap een eigen naam voor de godheid bezigde: de 'Opperbouwmeester des Heelals'. De leden baden, legden religieuze eden af en voerden rituelen uit. Toch beweerden ze dat hun broederschap géén religie was. De vrijmetselarij, aldus de maçons, probeerde niet op te treden als scheidsrechter wat betreft verschillende godsvoorstellingen; de Orde hield ook geen welbepaald theologisch richtsnoer aan. Tijdens zijn verhoren door de Portugese inquisiteurs stelde Coustos zelfs: 'In [onze] broederschap is het niet geoorloofd te spreken over godsdienstige zaken.' Dat verbod werd en wordt inderdaad opgelegd om geschillen tussen broeders te voorkomen en om zich geen narigheid op de hals te halen. Nauwelijks verrassend dat de gewetensvrijheid die de broeders zo energiek voorstonden de vrijmetselarij omringde met de zwavellucht van ketterij volgens een Kerk die erop gebrand was haar monopolie op de waarheid te behouden.

Ook de Britse origine van de vrijmetselarij maakte haar verdacht. Omdat ze stamde uit zo'n vreemd land met een almachtig parlement, verkiezingen en dagbladen lag het haast voor de hand dat sommigen vrijmetselaars zagen als een buitenlandse bedreiging. Misschien waren het wel spionnen.

Of mogelijk vormden ze zelfs een wereldwijd netwerk van subversieve elementen. En niet alleen het Britse karakter maakte de vrijmetselarij tot iets schimmigs, ook haar internationalisme wekte achterdocht. Maçons waren geen burgers van een afgebakend land en al helemaal niet iemands onderdaan.

De vrijmetselarij trok bovendien een bizar gevarieerd gezelschap leden aan: ambachtslieden, kooplui, advocaten, acteurs, Joden en hier en daar zelfs een Afrikaan. Een bont sociaal allegaartje dus en niet meteen de ge-

bruikelijke optocht van protegés die afhankelijk waren van de steun en bescherming van een adellijke patroon. Hoewel er veel edelen bij betrokken waren, leken die aristocraten niet altijd de lakens uit te delen. Sterker nog, het was helemaal niet duidelijk of überhaupt iemand de touwtjes in handen had. Voor wie geloofde dat de hiërarchieën in de samenleving waren vastgelegd door de Almachtige zelve was dat verontrustend.

Natuurlijk zeiden maçons altijd dat politiek geen rol speelde in hun midden. Maar ja, geen enkele samenzweerder met een beetje gezond verstand zou iets anders beweren. In een tijd waarin de absolute monarchie de norm was kenden maar weinig landen zoiets als een openbaar politiek leven zoals wij dat nu kennen. Een vereniging van mannen tot stand brengen, om welke reden ook, gold als een mogelijke bedreiging van de gevestigde orde. Voor de vijanden van de vrijmetselarij maakte het niet uit dat politiek, en om dezelfde redenen godsdienst, in de loge een verboden gespreksonderwerp was.

In de ogen van de katholieke kerk was de vrijmetselarij duidelijk gevaarlijk. De heimelijke manier van doen van de broederschap voedde die bange vermoedens alleen maar. John Coustos beweerde dat de vrijmetselarij er geen clandestiene agenda op na hield en dat 'liefdadigheid en broederliefde' juist 'het fundament en de ziel van dit genootschap' waren. Nog altijd zeggen maçons dingen die daar sterk op lijken. Het antwoord van de inquisiteurs in Lissabon op Coustos' verweer voelt even eigentijds aan: 'Als dit genootschap van vrijmetselaren zo deugdzaam is, dan is er toch ook geen reden om zijn geheimen met zoveel ijver te verbergen?' Vandaag reageren vrijmetselaars gepikeerd wanneer men hun broederschap bestempelt als een geheim genootschap. 'Wij zijn géén geheim genootschap,' werpen ze tegen. 'Wij zijn een genootschap met geheimen.' Dat kun je moeilijk een overtuigende repliek noemen. Als je te kennen geeft dat je geheimen hebt zal zelfs de grootste mate van eerlijkheid en openhartigheid de gemoederen niet tot bedaren brengen. Zelfs wie niet als achterdochtig te boek staat zal aannemen dat je toch iets essentieels verborgen houdt. Daarom is het misschien niet zo verrassend dat het Vaticaan zijn oorspronkelijke vijandigheid tegenover de Orde nooit heeft laten varen en er nog altijd van overtuigd is dat de loges verderfelijke hopen van atheïsme zijn.

De vijanden van de vrijmetselarij delen vaak een welbepaalde denktrant: de complottheorie, een fenomeen dat direct is terug te voeren op de angst voor vrijmetselarij. Vanaf begin negentiende eeuw zijn maçonnieke samenzweringen nooit uit de mode geweest, en die complotten variëren van

griezellig plausible scenario's tot de meest bizarre hersenspinsels. De maçons vergiftigden Mozart. Jack the Ripper was vrijmetselaar en broeders dekten zijn moorden toe. Vrijmetselaars vormden het brein achter de Franse Revolutie, de eenmaking van Italië, het einde van het Ottomaanse Rijk en de Russische Revolutie. Op internet wemelt het van sites gewijd aan de Illuminati, een tak van vrijmetselarij waarvan de leden – onder wie Bono, Bill Gates en Jay-Z – een duistere eed hebben gezworen die hen verbindt aan een snood plan om de wereldheerschappij te verwerven.

Sommige van die mythes zijn onschuldig en hebben meer weg van de enge verhalen die tieners elkaar vertellen – ‘Zelf geloof ik het niet, maar het schijnt toch zo te zijn’ – om samen lekker te griezelen. Andere theorieën zijn wel gevaarlijk. Mussolini, Hitler en Franco verdachten de vrijmetselaars van samenzweringen en vermoordden dientengevolge duizenden logebroeders. Ook communisten hebben de Orde altijd gezien als een verraderlijke klik van gegoede burgers, en in de Volksrepubliek China is de vrijmetselarij nog altijd verboden. De islamitische wereld kent eveneens een krachtige traditie van antimaçonnieke paranoia.

Meer dan de eed van geheimhouding die vrijmetselaars afleggen is er niet nodig om de verbeelding van complotdenkers vrij spel te geven. De geheimzinnigheid van de vrijmetselarij is als een waterput. De mannen die de put hebben geslagen weten hoe diep hij is. Wij buitenstaanders kunnen slechts over de rand van de muur om de put kijken en gissen. Terwijl we naar het water in de diepte staren en speculeren over wat zich daaronder bevindt, weerspiegelt het zwarte oppervlak onze angsten. In grote lijnen is dat waarom de Orde in elke fase van haar ontwikkeling misverstanden, argwaan en vijandigheid heeft opgewekt. Een historische verhandeling over de vrijmetselarij kan dan ook nooit volledig zijn als de vijanden en tegenstanders van de broederschap daarbij niet aan bod komen.

Maçons zijn de erfgenamen van een eerbiedwaardige traditie. Ga met een van hen het gesprek aan en hij zal je iets over de geschiedenis van de vrijmetselarij vertellen. Veel broeders beschouwen historisch onderzoek als een integraal onderdeel van hun streven de mysteriën van de Orde beter te doorgronden.

Tot vrij recent beschouwden vrijmetselaars hun geschiedenis echter vrij stellig als iets vertrouwelijk, als een zaak die alleen maçons aangaat. Profa-

nen werd de toegang tot de archieven en bibliotheken van grootostens en grootloges geweigerd. Maar een generatie geleden kwamen verstandiger broeders tot het besef dat de maçonnieke geschiedenis te belangrijk is om te worden behandeld als het exclusieve bezit van ingewijden. Omdat de vrijmetselarij een rol heeft gespeeld in de wijze waarop onze wereld gestalte kreeg, behoort haar geschiedenis ons allen toe. Dezer dagen kijkt niemand er meer van op wanneer professionele historici die geen vrijmetselaar zijn spuurwerk verrichten in de archieven van een obediëntie. Hun werk, dat de inspanningen van de beste maçonnieke historici aanvult en ook ter discussie stelt, brengt een boeiend en almaar uitdijend onderzoeksveld in kaart. Een van de doelen van dit boek is een veel breder publiek kennis te laten maken met een deel van die research.

Dat vrijmetselaars trots zijn op hun geschiedenis heeft ertoe geleid dat veel van hun eigen historische studies een hoog identitair gehalte hebben. Veel publicaties zijn eerder bedoeld om de esprit de corps binnen de broederschap te versterken dan om waarheid en feiten te achterhalen. *The Sufferings of John Coustos for Free-Masonry* is te beschouwen als vroeg voorbeeld van zo'n op de eigen gelederen gerichte verhandeling voor zover het een zwart-witbeeld schetst waarin de maçonnieke traditie van verdraagzaamheid, wijsheid en broederliefde dapper in het krijt treedt tegen de boze, onwetende krachten van de antimaçonnerie.

Vrijmetselarij wordt verondersteld te draaien – en dat is vaak ook zo – om menslievendheid, broederschap, ethiek en spiritualiteit. In de vrijmetselarij geldt er een regel die zegt dat belangstellenden niet tot de Orde mogen toetreden wanneer uit voorafgaand onderzoek blijkt dat ze vooral uit zijn op vergroting van hun carrièrekansen of op een of ander persoonlijk voordeel. Dergelijke regels hebben gewicht. Het zou te cynisch zijn zulke voorschriften af te doen als een dekmantel voor groezelige oogmerken. Een historicus die geen oog heeft voor de kracht van nobeler krachten binnen de vrijmetselarij zal weinig meer vertellen dan een ongenueanceerd, want eenzijdig verhaal.

Vrijmetselaars houden zich echter op hun beurt te veel op de vlakke wat betreft een onmiskenbaar belangrijk thema van de geschiedenis: netwerken. Net als de rest van het mensdom netwerken ook maçons. Onder de juiste omstandigheden kunnen loges een prima plaats zijn om contacten te leggen, voor allerlei goede en foute redenen. Hier past een woordje ter verdediging van maçons. In een land als Groot-Brittannië bijvoorbeeld verenigen masculiene netwerken doorgaans mensen met eenzelfde achter-